

УДК 271.2(47)«19»

Шліхта Н. В.

«ПОСЕРЕДНИЦЬКА» РОЛЬ РАДИ У СПРАВАХ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР, 1943-1965 рр.)

У статті розглянуто діяльність Ради у справах Російської православної церкви як важливого чинника державно-церковних взаємин у радянській державі. Авторка висуває концепцію «посередницької» ролі Ради. «Зовнішнє посередництво» визначається ефективним засобом повної ізоляції Церкви, що було одним з головних завдань державної політики в релігійній сфері. «Внутрішнє посередництво» виконувало завдання руйнації інституційної структури Церкви, це однієї характерної лінії політики радянського керівництва щодо Церкви.

У сучасній історіографії домінують два однаково впливові історіографічні підходи до вивчення Ради у справах Російської православної церкви (далі - Ради), реорганізованої після злиття з Радою у справах релігійних культів у Раду у справах релігій (постанова РМ СРСР № 1043 від 08.12.65 р.). Більш ранній (за часом появи) підхід, який можна умовно визначити як «волюнтаристичний», домінував у західній історіографії «до-архівного» періоду [1]. До кінця 1980-х років чи не єдиним джерелом для західних дослідників залишався релігійний самвидав і нечисленні листи-прохання православних віруючих, які потрапляли на Захід. Картина ж, яку змалью-

ували ці джерела, була наперед визначеною: повністю ізольовані від зовнішнього світу, вірні та духовенство не могли звинуватити в дискримінаційному до себе ставленні нікого іншого, окрім керівництва Ради та її уповноважених. Західні дослідники некритично запозичували оцінки діяльності Ради, які рясніють у документах релігійних дисидентів і церковної опозиції. Рада змальовується як орган «неофіційного і незаконного управління Московською Патріархією», як «дискримінаційна організація», чиновники якої бажали перетворитися на «необмежених диктаторів церкви». Така характеристика, вперше висловлена у широковідомому «Відкри-

тому листі» московських священників Ешлімана та Якуніна у 1965 р. [2], і донині переважає в працях західних дослідників [3].

«Пост-архівні» праці підходять до розгляду діяльності Ради у парадигмах «тоталітарної» школи. Зміна підходів яскраво представлена у працях Володимира Пашенка. Всемогутність Ради власне щодо Церкви він протиставляє її функції звичайного «гвинтика» в системі тоталітарної держави [4]. Російські та українські дослідники розглядають інститут уповноважених Ради як «плоть від плоті тоталітарної системи» (Олександр Лисенко) [5] або ж як один із дієвих інструментів «тотального ідеологічного контролю», використовуваних радянським керівництвом (Михайло Шкаровський) [6]. Ознайомлення з раніше секретними архівами Ради дало можливість цим історикам досить серйозно похитнути позиції прихильників «волонтаристичного» погляду й проаналізувати низку раніше ігнорованих питань діяльності Ради. Документи розкривають суттєву (чи навіть повну) залежність уповноважених Ради від місцевого керівництва, як акцентують у своїх працях Лисенко і Шкаровський [7]. Дослідники звертають увагу на відсутність юридичного визначення повноважень Ради, що зумовлювало непевність або ж «сумнівність», за словами Ольги Васильєвої, дійсного статусу уповноважених і хитке становище Ради в системі державної ієрархії [8]. Усе це перетворювало Раду на «заручника системи», як підкреслює Тетяна Чумаченко, цілковито залежного від частих змін державної політики щодо Церкви [9]. Більше того, останніми роками висловлюється думка про те, що керівництво Ради було прихильником ліберального ставлення до Церкви, хоча оцінки впливу цих поглядів на державну політику варіюються від повного його заперечення [10] до намагання зобразити Раду як чи не єдиного «захисника» інтересів Церкви [11].

Увага до поглядів керівництва та уповноважених Ради на методи втілення політики держави у релігійній сфері, а також до їхнього власного ставлення до Церкви, об'єднує два, здавалося б, протилежні історіографічні підходи. У статті запропоновано альтернативний підхід до розгляду діяльності Ради, що спонукає до переоцінки як її ролі в «управлінні» Російською православною церквою (далі - РПЦ), так і державно-церковних взаємин загалом періоду, що розглядається. На противагу «суб'єктивістичним» підходам, що домінують в історіографії, запропонований підхід виходить з аналізу інституційних характеристик.

Центральні функції Ради стали похідними від основоположних завдань державної політики у

релігійній сфері, що залишалися незмінними попри часті зміни тактики у стосунках із РПЦ. Цими двома завданнями були: ізоляція Церкви та руйнування її як інституції з чітким ієрархічним підпорядкуванням і впорядкованою церковною мережею. Найважливішою у діяльності Ради у справах РПЦ ставала її «посередницька» роль [12]. Виконуючи роль «зовнішнього посередника», Рада контролювала взаємини Церкви з державними органами та суспільством, ефективно сприяючи цим її ізоляції. Виконуючи роль «внутрішнього посередника», Рада втручалась у взаємини між членами Церкви (вірними, духовенством, єпископатом), послаблюючи зв'язки між ними, а також руйнувала інституційне підпорядкування парафія - єпархія - Український Екзархат - Московський Патріархат.

Ізоляція Церкви від суспільства визначала характер державної політики в релігійній сфері у повоєнну добу, хоча вітчизняні та зарубіжні історики часто твердять про намагання передо всім сталінського керівництва використовувати православну церкву як додатковий інструмент для контролю над суспільством [13]. Як наслідок, завдання ізолювати Церкву, обмеживши її життя стінами культових будівель та унеможлививши будь-які її безпосередні контакти з позацерковним середовищем, перетворювалося на основне для Ради. Мовою законодавчих документів це завдання формулювалося як здійснення Радою ролі «зв'язку» між урядом та керівництвом Московської патріархії (п. 1 Постанови РНК СРСР № 1095 від 07.10.43 р. «Про утвердження положення про Раду у справах РПЦ при РНК СРСР») та «посередника» між Церквою та державними установами (п. 6) [14]. Саме ця «посередницька» роль - специфічно сприйнята і втілювана на практиці - перетворила Раду на найбільш дієвий інструмент контролю над Церквою.

Лібералізація офіційної політики щодо Церкви у пізньосталінську добу оформлювалась легально лише опосередковано, а тому спричиняла певні непорозуміння як у середовищі самої Церкви, так і серед радянських і партійних керівників на місцях. Одне з поширених помилкових тлумачень «нового» державного курсу виявлялося в намаганні духовенства відігравати певну суспільну і навіть політичну роль (а саме: активно працювати в колгоспах та інших галузях народного господарства, брати активну участь у виборчих і різноманітних суспільно-політичних кампаніях, використовувати церковні проповіді для патріотичного виховання населення тощо) і заохоченні цієї діяльності з боку місцевого керівництва. Різноманітні вияви такої суспіль-

ної активності Церкви, особливо в перші повоєнні роки, й дали підставу для формулювання поширеної в історіографії думки про використання радянським керівництвом православної церкви для впливу на населення. Аналіз документації Ради надає можливість піддати таку оцінку сумніву, підтверджуючи, що подібні випадки ставали наслідком помилкового, але аж ніяк не правильного розуміння державної політики.

Уже у перші повоєнні роки (що отримали у західній історіографії назву «медового місяця» у державно-церковних взаєминах) суспільна діяльність представників Церкви визначалась як така, що «виходить за рамки присвоєних їм прав» [15]. Навіть більше того, за словами уповноваженого Ради в Українській РСР П. С. Ходченка, як «великий політичний ляпсус, недомисел» [16]. Згадана ж позиція місцевих керівників визначалась термінами «політична недалекоглядність» і «потурання церковникам» [17].

Той розголос, якого з подачі уповноваженого у Вінницькій області Франчука набула «політично неправильна» поведінка заступника голови Жмеринського райвиконкому Ткачука, проливає світло на дійсну суть сталінського «порозуміння» з РПЦ. Виступаючи на благочинних зборах у березні 1948 р., Ткачук закликав священників «очолити маси віруючих у проведенні господарчих кампаній», а також більш наполегливо завоювати авторитет серед парафіян, щоб «бути корисними не лише в церковній справі, але й в суспільстві» [18]. Цей «недопустимий вчинок» обговорювався на засіданнях Ради на республіканському та всесоюзному рівнях, а також у найвищих партійних та урядових колах [19]. Резолюція глави уряду К. Є. Ворошилова на доповідній записці голови Ради Г. Г. Карпова - «зупинити діяльність "цього проповідника"» - свідчила, що функціонери Ради діяли відповідно до офіційної лінії, коли намагалися не допускати будь-які позаобрядові взаємини між Церквою та населенням [20].

Хрущовська антирелігійна кампанія, під час якої ставлення державного керівництва до Церкви більше не давало жодних підстав для непорозумінь, лише стимулювала боротьбу Ради з «церковним пристосовництвом», як означалися офіційною термінологією усі намагання Церкви ствердити свою «своєчасність» і приналежність до радянського суспільства. Визначаючи завдання Ради у зв'язку з поворотом державної політики, член Ради тов. Сівенков у своїй доповіді на засіданні уповноважених Ради 20 січня 1959 р. підкреслював: «Нашим основним завданням

є забезпечити зв'язок між державою та церквою і не дозволити церкві укріпити своє положення і посилити свій вплив на радянських людей (курсив мій. - Н. Ш.)» [21]. На виконання поставленого завдання уповноважені вважали за необхідне «всебічно стримувати не в міру завзяту діяльність» передовсім молодшої частини духовенства поза стінами церков, головним чином через зняття їх з реєстрації [22].

Не менш дієвим, хоча й розрахованим на довготривалу перспективу, а не на безпосередній ефект, методом ізоляції Церкви стало здійснення Радою її законодавчо закріпленої ролі «посередника» між Церквою та державним керівництвом, а також тими урядовими, суспільними та господарчими організаціями, з якими Церква мусила взаємодіяти для забезпечення свого інституційного існування. Керівництво Ради розуміло цю посередницьку функцію досить вузько. Уже невдовзі після свого заснування Рада перетворилася на той місточок, через який і тільки через який здійснювався зв'язок Церкви із зовнішнім світом, що неодмінно позбавляло її можливості прямих контактів.

Офіційний лист № 516 від 04.02.57 р., надісланий Георгієм Карповим до церковного керівництва, досить точно розкриває розуміння Радою свого «посередництва». Вказуючи, що господарче управління Патріархії та деякі єпархіальні управління практикують безпосередні звернення в міністерства та відомства з найрізноманітніших господарчих і фінансових питань, «поза Радою та її уповноваженими на місцях», він визначав таку практику як «ненормальну» та «протизаконну» [23]. Карпов категорично вимагав, щоб з усіх питань, які потребують розгляду та вирішення державних, радянських і господарчих органів, усі підрозділи Патріархії зверталися лише до Ради та її уповноважених [24].

«Положення про управління РПЦ», прийняте на Помісному Соборі 1945 року, яке, за винятком пункту про фінансово-господарчу діяльність духовенства, залишалося незмінним практично до кінця радянської доби, згадувало про посередництво Ради, побіжно вказуючи на необхідність узгодження керівних дій Патріарха з офіційним законодавством (частина 1 «Патріарх», ст. 11) [25]. Насправді ж образ «посередника» у найбільш загальному розумінні цього слова визначав ставлення православної церкви до Ради. Звертання до глави Ради як до *Посередника* між Церквою та державою поступово стають звичними у церковному середовищі, причому ідея про можливість безпосередніх контактів відкидається як нереальна і здебільшого як небажана [26].

«Стоденна кампанія» липня-листопада 1954 року, коли вперше проявилось дійсне ставлення Хрущова до релігії, спричинила значне занепокоєння серед церковного керівництва, яке гостро усвідомило непевність тієї «угоди» з державою, якої було досягнуто десятиліттям раніше. Саме непевність становища Церкви змушувала Патріарха Алексія (Сіманського) домагатися особистої зустрічі з вищим партійним і державним керівництвом. Досить промовистим є той факт, що аж до 1958 року, коли численні законодавчі акти відчутно обмежили діяльність Церкви, а масове закриття церков і монастирів породило спогади про майже повне знищення церковної мережі у 1920-х-1930-х роках, Патріарх не піднімав жодних практичних питань під час таких зустрічей. Особисте знайомство з новим керівництвом держави було для нього важливим радше з суто символічного боку, пояснював Патріарх у своєму листі до Карпова від 7 грудня 1954 р., тоді як «практичні взаємини з Вищим Урядом успішно здійснюються нами через Вас, як Главу Ради у справах РПЦ» [27]. У листі від 27 червня 1955 р. Патріарх розставляв усі крапки над «і», коли пояснював, як керівництво Патріархії сприймає інститут уповноважених Ради. Висловлюючи бажання зустрітися з главою уряду, він водночас наголошував, що не уявляє собі взаємодії з «Вищою Владою та громадськими установами» поза Радою, і визначав вирішення будь-яких поточних питань через посередництво останньої як *єдино можливу* «звичну законну практику» [28].

Повна залежність від Ради яскраво проявлялася в уявленні офіційної церкви про наявність тісного зв'язку між статусом Ради у справах РПЦ і самої РПЦ. Церква вбачала безпосередню залежність власного становища від становища свого *Високого Посередника*. Таке уявлення базувалося на баченні Ради як своєрідного дзеркала, що відображало офіційне ставлення до Церкви. Уявлення про авторитет Карпова в державних колах - «уряд в особі Г. Г. Карпова» зустрічаємо у численних церковних документах [29] - додатково переконувало в безпечності становища Церкви після «порозуміння» 1943 року. Не дивно, що повну заміну керівництва Ради у справах РПЦ наприкінці 1950-х - на початку 1960-х років було сприйнято Церквою як підготовчий захід до нової антирелігійної кампанії [30].

У науковій літературі період 1945-1961 рр., коли повністю зберігало силу «Положення про управління РПЦ», що передбачало централізовану структуру Церкви, протиставляється як періоду майже повного винищення церковної мережі

1920 - 1930-х років, так і періоду руйнування ієрархічної структури Церкви після прийняття рішення Архієрейського Собору 18 липня 1961 р. Аналіз «внутрішнього посередництва» Ради дає можливість стверджувати, що різниця у становищі Церкви в часи пізньосталінської лібералізації, порівняно з періодами сталінських і хрущовських антирелігійних кампаній, є не такою різкою, як звично вважається. «Внутрішнє посередництво» уповноважених стало більш витонченим, але не менш дієвим, порівняно з використанням законодавчих санкцій і репресій методом інституційного руйнування Церкви, яке, у свою чергу, було ще одним основоположним завданням державної політики в релігійній сфері.

Уповноважені перетворювалися на «посередників» не лише між Церквою та зовнішнім світом, але й між членами самої Церкви: віруючими, духовенством та ієрархією. Здійснення такого «внутрішнього посередництва» мало найтрагічніші наслідки для Церкви як інституції. Хоча «Положення про управління РПЦ» передбачало чітку систему підпорядкування від парафіяльного рівня аж до Патріархії, насправді уповноважений виконував роль тієї інстанції, що налагоджувала взаємини між священиком і віруючими, парафією та благочинним, благочинним та єпархією, а також між єпархією та керівництвом Екзархату і Патріархії. Як найбільше звинувачення на адресу керівництва Патріархії звучали в устах Карпова, для прикладу, слова про те, що Священний Синод *дозволив собі* розіслати власний наказ до єпархіальних управлінь «ще до отримання відповіді (тобто санкції.- *Н. Ш.*) від Ради, точніше, навіть до Вашого входження в Раду» [31].

Доречно зауважити, що лист Карпова датовано вереснем 1953 року, коли неписані умови державно-церковного «порозуміння» все ще дотримувалися. Це один із численних фактів, які дають можливість піддати сумніву намагання представників «волютаристичного» напрямку чітко відмежувати період 1943-1957 рр., коли уповноважені залишалися «зовні безпристрасними посередниками» між Церквою та державою, від пізнішого періоду хрущовської антирелігійної кампанії, коли вони перетворилися на «диктаторів-управителів церкви» [32]. Водночас таке визначення суті «посередництва» Ради аж ніяк не вписується в картину, змальовану прихильниками альтернативного погляду на Раду, які підкреслюють її намагання у період головування Карпова підтримувати «цивілізований» характер державно-церковних взаємин і навіть «захистити» інтереси Церкви [33].

Зважаючи на це «посередництво» на найвищому рівні, логічними виглядали претензії Ради на здійснення такої ж ролі на єпархіальному та парафіяльному рівнях. Яскравою ілюстрацією може бути конфлікт, що його спричинила «неприпустима поведінка» Єпископа Волинського і Рівненського Палладія (Камінського), який 4 квітня 1953 р. розіслав циркуляр своїм благочинним, «попередньо не поставивши до відома уповноважених Ради» [34]. Про дії Єпископа негайно повідомили керівництво Патріархії, якому «порекомендували» вжити відповідних санкцій проти «непокірного архієрея». Уповноважені ж у Рівненській та Волинській областях, Дубовик і Богданов, були звинувачені у тому, що не зуміли налагодити «нормальні» взаємини з Єпископом, що, власне, й стимулювало його бажання оминути їхнє «посередництво» [35].

Більше того, Рада «допомагала» підтримувати життя церковної організації, не лише пропускаючи через себе найдрібніші інструкції та вказівки керівництва Патріархії, але й стежачи за їхнім практичним виконанням. В інструктивному листі червня 1959 року Карпов визначав як першочерговий обов'язок уповноважених «знати (про вказівки Патріархії єпархіальним управлінням. - Н. Ш.) і настійно слідкувати за їх втіленням у життя» [36].

Як у випадку із «посередництвом» між Церквою та зовнішнім світом, «посередництво» Ради між складовими Церкви вже наприкінці 1940-х років сприймалося її представниками як щось природне і неодмінне. Архівні джерела містять свідчення про намагання духовенства і деяких архієреїв оминути уповноважених Ради і дотримуватися традиційної моделі взаємин всередині Церкви. Такі спроби проігнорувати «звичну законну практику» вирішення питань (якщо користуватися термінологією Патріарха Алексія (Сіманського)) не можна назвати нечисленними, однак вони все ж залишалися тими винятками, які підтверджують правило. Звичною ж практикою ставало звернення архієреїв до обласних уповноважених із проханнями про допомогу в управлінні єпархіями.

Митрополит Іоанн (Соколов), Екзарх України протягом 1944-1964 рр., з початку свого правління настійливо звертався по допомогу до уповноваженого у Київській області, не маючи змоги самому вирішувати низку питань, що їх ставили перед ним вірні та духовенство. Таким чином, він залучав уповноваженого до «діяльності, яка врешті-решт зводилася до (його. - Н. Ш.) прямого втручання у внутріцерковне життя і функції Екзархату» [37]. Пояснення,

запропоноване інспектором Ради у доповідній записці від 20 квітня 1948 р. на ім'я республіканського уповноваженого Ходченка, видається повністю правдоподібним і вже вкотре демонструє, як посередництво Ради підривало традиційну структуру Церкви. Адже згідно з твердженням державного функціонера, прохаючи про сприяння уповноваженого, «митрополит розраховує підтримати церковну дисципліну серед духовенства і віруючих» [38].

Протягом декількох місяців у 1951 році Рада та місцеві чиновники не могли підібрати кандидатури на посаду уповноваженого Ради у Станіславській області. Першим, хто звернув увагу на «ненормальність» такого становища, став Єпископ Станіславський і Коломийський Антоній (Пельвецький). У своїх поданнях на ім'я республіканського уповноваженого та керівництва Ради він прохав «про призначення уповноваженого Ради, без якого неможливо вирішити ряд питань, що стосуються Станіславської єпархії» [39].

Завдяки визнанню своїх «посередницьких» функцій уповноважений перетворювався на своєрідного «управителя» єпархії з повноваженнями, ширшими за повноваження самого архієрея. Також він ставав тією інстанцією, до якої, оминаючи безпосередніх церковних керівників, зверталися за порадою, роз'ясненням і підтримкою вірні, духовенство та єпископат. Описуючи численні завдання, що стояли перед ним, уповноважений у Тернопільській області Кулініченко окремо зазначав, що «духовенство і вірні звертаються до мене з ряду питань, які повинен вирішувати правлячий єпископ» [40]. Саме обласний уповноважений, а не правлячий архієрей, доводив до відома духовенства ті накази, які розсилала Патріархія до єпархій, і ставав тією авторитетною особою, до якої священники зверталися з проханням пояснити зміст цих наказів [41].

Можливо, найбільш промовистим є той факт, що саме до «заступництва» уповноваженого вдавалися ті священники й архієреї, які не бажали виконувати накази керівництва Екзархату та Патріархії. Так, Єпископ Дрогобицький і Самборський Михайл (Мельник) звернувся до уповноваженого у Дрогобицькій області Шаповалова з приводу наказу Священного Синоду від 24.12.1949 р. про заборону хресних ходів на свято Водохреща та освячення води лише в храмах чи огорожі церков. Нагадуючи уповноваженому про усталені місцеві традиції і небезпеку викликати невдоволення вірних, які зовсім не давно визнали себе православними, він просив

дозволу проігнорувати цю вказівку і здійснити освячення води на річці. Категоричну відмову уповноваженого можна легко передбачити. Також уповноважений дав правлячому єпископу показову пораду, яка набуває нового звучання, зважаючи на питання, що розглядається у статті: «Я йому пояснив, що якби я отримав яку-небудь директивну вказівку від вищестоящих організацій, я б її безумовно виконав, раджу і Вам виконувати і поважати вказівки Патріархії (курсив мій.- Н. Ш.)» [42].

Залежність Церкви від Ради потрібно розглядати у термінах інституційної залежності, детермінованої відповідним характером державної політики в релігійній сфері. Таке визнання не дає змогу робити жодних категоричних висновків щодо повсякденної взаємодії членів Церкви з уповноваженими Ради. Залежність від інституту уповноважених, що з середини 1940-х років перетворився на неодмінну складову церковної адміністрації і - як продемонстровано вище - своєрідний місточок, який пов'язував Церкву із зовнішнім світом, не передбачала безумовної покори членів Церкви будь-яким вимогам Ради.

Сам Патріарх Алексій (Сіманський) використовував це розрізнення у своїй розмові з Карповим 4 червня 1959 р., коли намагався виправдати свої численні звернення у вищі органи влади у зв'язку з порушеннями церковних прав областними уповноваженими. Патріарх просив Карпова не розглядати це як «скарги на Раду у спра-

вах РПЦ», адже він лише порушував питання «неприпустимої поведінки» окремих уповноважених [43].

Розгляд «посередницької» ролі Ради та її уповноважених на місцях пропонує новий підхід до вивчення інституції, яка стала одним з головних чинників державно-церковних взаємин у радянській державі повоєнної доби. Не дискутуючи питання про те, прихильником жорсткої чи ліберальної політики щодо Церкви була Рада у справах РПЦ (яке залишається в центрі історіографічних зацікавлень), це дослідження дає змогу стверджувати, що вже здійснення Радою її основної і, на перший погляд, доволі нейтральної ролі мало руйнівні наслідки для церковного життя.

Належне визначення функцій Ради у справах РПЦ є необхідною умовою коректної характеристики того дискримінаційного контексту, який визначав кожен аспект життя Церкви радянського періоду. Запропонована розвідка виявляє повну залежність РПЦ від Ради у справах РПЦ у вирішенні практично всіх питань життєдіяльності. Водночас така залежність не розглядається як результат чи доказ «добровільного підкорення» офіційної церкви державному керівництву, тим більше її «колаборації» з атеїстичним режимом. Залежність визначається логічним наслідком здійснення основної мети - ізоляції та інституційного руйнування Церкви через «посередницьку» роль Ради.

1. Класифікацію історіографії з проблеми державно-церковних взаємин у радянській державі наведено у моїй статті: *Шліхта Н. В.* Становище православної церкви в повоєнній Радянській Україні: критичний огляд історіографії другої половини ХХ ст. // *Магістеріум: Історичні студії.* - К., 2007. - Вип. 28. - С. 71.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО). - Ф. 1. - Оп. 31. - Спр. 2972. - Арк. 7, 62-63.
3. *Pospislovsky D. V.* The Russian Church under the Soviet Regime, 1917-1982. - Vol. 2. - Crestwood: St. Vladimir's Seminary Press, 1984. - P. 397-398; *Also his.* A History of Soviet Atheism in Theory and Practice, and the Believer. - Vol. 2: Soviet Antireligious Campaigns and Persecutions. - London, 1988; *Також его.* Русская Православная Церковь в ХХ веке. - М., 1995; *Ellis J.* The Russian Orthodox Church: A Contemporary History. - London, 1988. - P. 258-259.
4. *Пащенко В. О.* Православ'я в новітній історії України. - Полтава, 1997. - Ч. 1. - С. 256.
5. *Лисенко О. С.* Церковне життя в Україні, 1943-1946. - К.: НАН України, Інститут історії України, 1998. - С. 140.
6. *Шкаровский М. В.* Русская православная церковь и Советское государство в 1943-1964 годах: От «перемирья» к новой войне. - СПб. - М., 1995. - С. 14.
7. *Лисенко О. С.* Вказ. праця. - С. 78, 140; *Шкаровский М. В.* Русская православная церковь и Советское государство в 1943-1964 годах. - С. 76; *Також его.* Русская православная церковь при Сталине и Хрущёве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах). - М., 2000. - С. 205.
8. *Васильева О. Ю.* Русская Православная Церковь в политике Советского государства в 1943-1948 г. - М., 2001. - С. 117-118.
9. *Чумаченко Т. А.* Государство, Православная Церковь, Верующие. 1941-1961 г.г. (Серия «Первая монография»). - М., 1999. - С. 229-230.
10. *Лисенко О. С.* Вказ. праця. - С. 140; *Пащенко В. О.* Вказ. праця; *Єленський В. Є.* Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990). - К., 1991. - С. 45.
11. Саме такою є центральна теза Тетяни Чумаченко, висезгана монографія якої стала першим і донині залишається єдиним ґрунтовним дослідженням діяльності Ради у справах РПЦ. Свідченням того впливу, який справила монографія на історіографію вивчення проблеми, є той факт, що її практично одразу було перекладено англійською мовою: *Chumachenko T. A.* Church and State in Soviet Russia: Russian Orthodoxy from World War II to the Khrushchev Years / Ed. and trans. Roslof E. E. - Armonk: M. E. Sharpe, 2002. - 234 p.
12. Вперше концепцію «посередницької» ролі Ради у справах РПЦ було викладено мною під час виступу на Другому міжнародному науковому конгресі українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку» (Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 року).
13. *Лисенко О. С.* Вказ. праця. - С. 320; *Шкаровский М. В.*

- Русская православная церковь и Советское государство в 1943-1964 годах. - С. 51; *Vociurkiw B. R. Church - State Relations in the USSR // Religion and the Soviet State: A Dilemma of Power / Ed. Hayward M., Fletcher W. C. - London: Pall Mall Press, 1969. - P. 72, 88.*
14. *Чумаченко Т. А. Государство, Православная Церковь, Верующие. - С. 25-26.*
 15. ЦДАГО.- Ф. 1. - Оп. 23.- Спр. 4555. - Арк. 88.
 16. Державний архів Російської Федерації (далі - ДАРФ).- Ф. 6991.- Оп. 1с.- Спр. 230.- Арк. 40 зв.
 17. Російський державний архів суспільно-політичної історії (далі - РДАСПІ).- Ф. 17.- Оп. 132.- Спр. 569.- Арк. 197, 207; ДАРФ.- Ф. 6991.- Оп. 1с.- Спр. 540.- Арк. 7.
 18. ЦДАГО.- Ф. 1.- Оп. 23.- Спр. 5069.- Арк. 142.
 19. Там само.- Арк. 142-143; РДАСПІ.- Ф. 17.- Оп. 132.- Спр. 111.- Арк. 203; Там само. - Оп. 125.- Спр. 593. - Арк. 104-105.
 20. ЦДАГО.- Ф. 1. - Оп. 23.- Спр. 5069.- Арк. 142.
 21. Там само.- Оп. 24.- Спр. 5028.- Арк. 122.
 22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО).- Ф. 4648.- Оп. 1.- Спр. 176.- Арк. 79.
 23. Там само.- Спр. 158.- Арк. 4.
 24. Там само.
 25. ДАРФ.- Ф. 6991.- Оп. 2.- Спр. 2а.- Арк. 13.
 26. Там само.- Спр. 154.- Арк. 100.
 27. ДАРФ.- Ф. 6991.- Оп. 2.- Спр. 127.- Арк. 40.
 28. Російський державний архів новітньої історії (далі - РДАНИ). - Ф. 5. - Оп. 16.- Спр. 704.- Арк. 175.
 29. Ця метафора часто використовувалася «Журналом Московської патріархії». Див. напр.: *Афонский С. Открытие Киевской духовной семинарии // Журнал Московской патриархии.- 1947.- № 6.- С. 7.*
 30. ДАРФ.- Ф. 6991.- Оп. 2.- Спр. 227.- Арк. 25, 31.
 31. Там само.- Спр. 49.- Арк. 37.
 32. Див., напр.: *Pospelovsky D. V. A History of Soviet Atheism in Theory and Practice, and the Believer. - Vol. 2.- P. 128-129.*
 33. *Чумаченко Т. А. Государство, Православная Церковь, Верующие. - С. 13, 16.*
 34. ДАРФ.- Ф. 6991.- Оп. 1с.- Спр. 1011. - Арк. 35.
 35. Більш докладно про цей конфлікт див. також: Там само.- Спр. 1054.- Арк. 98-99.
 36. РДАНИ.- Ф. 5.- Оп. 33.- Спр. 126.- Арк. 144.
 37. ЦДАВО.- Ф. 4648.- Оп. 1.- Спр. 33.- Арк. 333.
 38. Там само.
 39. ЦДАГО.- Ф. 1.- Оп. 24.- Спр. 783.- Арк. 367.
 40. ДАРФ.- Ф. 6991.- Оп. 1с.- Спр. 238.- Арк. 54.
 41. ЦДАВО.- Ф. 4648.- Оп. 1.- Спр. 298.- Арк. 34; Там само.- Спр. 219.- Арк. 83.
 42. ДАРФ.- Ф. 6991.- Оп. 1с.- Спр. 673.- Арк. 7.
 43. Там само.- Спр. 255.- Арк. 47.

N. Shlikhta

**«MEDIATION» ROLE OF THE COUNCIL FOR THE AFFAIRS
OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH, 1943-1965
(ON THE BASIS OF UKRAINIAN MATERIALS)**

The article examines activities of the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church, a crucial agent of state-church relations in the Soviet state. The author forwards the notion of the «mediation» role by the Council. Its «external mediation» is discussed as an effective means of isolating the Church that was a fundamental objective of official religious policy. «Internal mediation» by the Council proved to undermine the Church institutionally that was yet another fundamental objective of state policy.